

5. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1874 год. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина. 1874.
6. Ляхоўскі У. В. Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі (1915–1918 г.). Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня [Вільнюс]: Ін-т беларусістыкі, 2010.
7. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1895–1896 учебный год, [ч. 1]. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина. 1896.
8. Асвета і педагагічная думка ў Беларусі: са старажытных часоў да 1917 г. / М. М. Абраменка [і інш.]; рэдкал.: М. А. Лазарук (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск: Нар. асвета, 1985.
9. НГАБ. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 8306. Дело по ходатайству Минской лесной биржи об открытии коммерческого института в гор. Минске. 19.02.1913 – 19.07.1913.
10. Бригадин П. И, Лукашевич А. М. Минские губернаторы: история власти. Минск: ГИУСТ БГУ, 2009.
11. Однодневная перепись начальных школ в Империи, произведенная 18 января 1911 года / Министерство народного просвещения. Вып. 8 (10): Виленский учебный округ. Губернии: Виленская, Витебская, Гродненская, Ковенская, Минская и Могилевская: [в 2 ч.]. СПб.: Типография Т-ва «Екатерингофское печатное дело», 1914.
12. Опыт описания Могилёвской губернии в историческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях, с двумя картами губернии и 17 резанными на дереве гравюрами видов и типов: в 3 кн. / сост. по программе и под ред. А. С. Дембовецкого. Могилев на Днепре: Тип. губерн. правления, 1882–1884. Кн. 2. 1884.
13. Самусік А. Магілёўскае рэальнае вучылішча // Энцыкл. гісторыі Беларусі: у 6 т. / Беларус. Энцыкл.; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 1999. Т. 5. С. 15.
14. НГАБ. Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 1187. Циркуляры губернатора (копии) об открытии церковно-приходских школ при церквях. Списки иностранных подданных. 08.01.1883 – 31.12.1883.
15. Сидоренко Б. И. Могилевский губернатор Александр Станиславович Дембовецкий и его время. Могилев: АмелияПринт, 2012.
16. Миронов, Б. Н. Российская империя: от традиции к модерну: в 3 т. СПб.: Дмитрий Буланин, 2014. Т. 1.
17. Навукова-даведачная бібліятэка Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва. Папка 87673. Всеподданнейший отчет виленского губернатора за 1885 г.
18. Romanowski A. Pozytywizm na Litwie: polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904. Kraków: Universitas, 2003.
19. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1284. Воп. 223. 1884 г. Спр. 38. Дело по Высочайшим отметкам на всеподданнейших отчетах губернаторов за 1883 г. 01.02.1884 – 18.03.1885.
20. Свод высочайших отметок по всеподданнейшим отчетам генерал-губернаторов, губернаторов, начальников областей и градоначальников за 1881–1890 гг. СПб.: Гос. тип., 1893.

УДК 330.3(091)“1772/1914”

РЭЛІКТАВЫЯ ГРУПЫ СЕЛЬСКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ ХVIII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ ст.

В.С. Макарэвіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, makarevich.bsu.79@gmail.com

У артыкуле разглядаецца паняцце і асаблівасці становішча рэліктавых груп сельскага насельніцтва Беларусі ў канцы ХVIII – першай палове ХІХ ст. Звяртаецца ўвага на прычыны змен колькаснага складу і прававога становішчы рэліктавых груп сельскага насельніцтва Беларусі ў канцы ХVIII – першай палове ХІХ ст.

Ключавыя словы: сельскае насельніцтва; рэліктавыя групы; дробная шляхта; вольныя людзі; выбранцы; панцырныя баяры; чынішавікі.

РЕЛИКТОВЫЕ ГРУППЫ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ БЕЛАРУСИ В КОНЦЕ ХVIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВЕ ХІХ ст.

В.С. Макаревич

Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь, makarevich.bsu.79@gmail.com

В статье рассматривается понятие и особенности положения реликтовых групп сельского населения Беларуси в конце XVIII – первой половине XIX в. Обращается внимание на причины изменений количественного состава и правового положения реликтовых групп сельского населения Беларуси в конце XVIII - первой половине XIX в.

Ключевые слова: *сельское население; реликтовые группы; мелкая шляхта; вольные люди; выбранцы; панцирные бояре; чиншевики.*

RELIC GROUPS OF THE RURAL POPULATION OF BELARUS IN THE LATE XVIII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

V.Makarevich

Belarusian State University, Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, Minsk, Belarus, makarevich.bsu.79@gmail.com

The article discusses the concept and features of the situation of relict groups of the rural population of Belarus in the late XVIII – first half of the XIX century. Attention is drawn to the reasons for the changes in the quantitative composition and legal status of relict groups of the rural population of Belarus at the end of the 18th – first half of the 19th centuries.

Key words: *rural population; relict groups; petty gentry (szlachta); volnyja liudi; vybrantcy; pancyrnyja bayars (armored boyars); chinshaviks.*

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і ўключэння тэрыторыі Беларусі ў склад Расійскай імперыі ў саслоўнай структуры сельскага насельніцтва заставаўся шэраг катэгорый, якіх не было ў расійскай саслоўнай структуры. Яны з’яўляліся рэліктамі эпохі Рэчы Паспалітай і сваім паходжаннем, абавязкамі і прававым становішчам былі звязаны з функцыянаваўшай тады палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сістэмай. Такія групы з’яўляліся рэліктамі саслоўнай і сацыяльнай структуры мінулай эпохі, яе палітычнай і эканамічнай сістэмы, што не ўпісваліся ў новую рэчаіснасць. Пачаўся працэс іх інкарпарацыі.

У беларускай вёсцы захоўваліся адносна нешматлікія катэгорыі свабоднага ці паўсвабоднага насельніцтва, якія былі сваімі заняткамі, абавязкамі ці зямельна-чыншавымі адносінамі звязаны з памешчыцкімі ўладаннямі. У літаратуры іх часта вызначаюць паняццем **сяляне-слугі**. Гэтыя катэгорыі выконвалі вайсковыя і іншыя абавязкі, што патрабавалі спецыяльных навываў, і таму займалі пэўнае прывілеяванае становішча. Колькасць прадстаўнікоў розных разрадаў сельскіх рамеснікаў і слуг паступова скарачалася па меры раскладання феадальных адносін, у рамках якіх гэтыя разрады сялян-слуг займалі сваю нішу. Неабходнасць у функцыях сялян-слуг, якія выконваліся імі раней, паступова адыходзіла на другі план, а землеўласнікі ўсё часцей імкнуліся пераўтварыць такіх сельскіх жыхароў у чыншавых сялян, а часам і ў цяглых-прыгонных [1, с. 83]. Працэс разбурэння панска-кліентэльных адносін, ў якіх значная роля належала розным катэгорыям ваенна-служылага насельніцтва, быў паскораны падзелаў Рэчы Паспалітай. Ва ўзаемаадносінах памешчыка з гэтымі катэгорыямі ўсё большую ролю пачынаў набываць фінансавы аспект, а не служба ці праца на карысць землеўласніка-патрона. У канцы XVIII ст. яшчэ захаваліся толькі асочнікі і часткова стральбы, што зберагалі пушчы і дзічыну, баяры-зямляне, што выконвалі пераважна паліцэйска-кур’ерскую службу, а таксама гуменныя і млынары, што абслугоўвалі фальваркі [2, с.161–169].

На землях першага падзелу Рэчы Паспалітай сяляне-слугі былі запісаны ў склад памешчыцкіх, дзяржаўных, дварцовых і духоўных сялян. У цэнтральнай і заходняй частках Беларусі, якія былі далучаны да імперыі пасля другога і трэцяга падзелаў Рэчы Паспалітай, ўлады прызналі існаванне некаторых спецыфічных груп насельніцтва. Пэўная частка прадстаўнікоў ваенна-служылых катэгорый – частка зямлян, вольных людзей, панцырных баяр, праз працэдуру доказу дваранскага паходжання змаглі нават перайсці ў дваранства, частка была прызнанай асабіста вольнымі, а частка наадварот запыгонена.

Вольныя людзі з’яўляліся катэгорыяй вядомай яшчэ з XVI ст. Былі свабодным насельніцтвам, якое пражывала на памешчыцкіх ці дзяржаўных землях. Да вольных людзей ужо ў Расійскай імперыі сталі адносіць і зямлян, і баяр, частку слуг панцырных,

збеглых з Расіі старавераў, ахрышчаных яўрэяў і некаторых іншых. Вольныя людзі ў канцы XVIII ст. былі чацвёртай па колькасці групай сельскага насельніцтва пасля казённых і памешчыцкіх (прыватнаўласніцкіх) сялян і шляхты. Аднак колькасць прадстаўнікоў гэтай асабіста вольнай саслоўнай групы пачала хутка скарачацца ўжо адразу пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Паводле рэвізіі 1795 г. у Віленскай і Слонімскай губернях налічвалася 117 084 мужчынскага і 111 215 жаночага полу вольных сялян [1, с. 83]. Праз 39 год, у 1834 г. нават у разам узятых Мінскай, Віцебскай, Гродзенскай і Віленскай губернях пражывала толькі 79506 душ вольных людзей. У 1840–1850-я гг. колькасць вольных людзей вагалася як за кошт пераходу вольных людзей у іншыя саслоўі, так і за кошт пераводу ў вольныя людзі часткі дробнай шляхты, якая не даказала дваранства. У вольныя людзі залічваліся таксама і перасяленцы з Прусіі і Аўстрыі, якіх называлі каланістамі. Таму, гэтая група была найбольш разнастайнай як па свайму паходжанню, так і па этнічным складзе. Асноўнай тэндэнцыяй першай паловы XIX ст. было даволі хуткае скарачэнне колькасці вольных людзей.

Змяняўся таксама прававы і сацыяльны статус вольных людзей. 20 лютага 1812 г. выйшаў указ, паводле якога вольныя людзі, што жылі ў гарадах і на панскіх землях, былі абкладзены падаткам звыш падушнага яшчэ па 5 руб. з душы. Відаць, жадаючы пазбегнуць павышанага падаткаабкладання, многія з іх пажадалі запісацца ў казённых сяляне [3, с. 199]. Памешчыкі, на чыйх землях пражывалі вольныя людзі, ў першай палове XIX ст. прымалі захады каб прымацаваць вольных людзей на правах прыгонных сялян. Паводле ўказу 1840 г. вольныя людзі на казённых землях былі ўключаны ў склад сельскіх таварыстваў дзяржаўных сялян, у гарадах – у склад гарадской грамады. У 1847 г. у падпарадкаванні Міністэрству дзяржаўных маёмасцяў былі перададзены вольныя людзі, якія пражывалі на ўласных землях, а вольныя людзі на памешчыцкіх землях ад гэтага часу маглі пакідаць маёнткі толькі пасля заканчэння тэрміну дагавора, які яны абавязаны былі заключаць на тэрмін не менш 6 гадоў. У 1864 г. рэшта вольных людзей была пераведзена і ўраўнавана ў правах з усім сялянскім саслоўем.

Чыншавікамі была частка вольных людзей і дробнай шляхты, якая карысталася паводле вечначыншавага права памешчыцкімі ці казённымі землямі. У расійскай імперыі гэтыя адносіны не былі адназначна ўрэгуляваны законам. Традыцыйнае вечначыншавае права прадугледжвала нязменнасць устаноўленага чыншу і выканання павіннасцяў на карысць уладальніка. Людзей, якія аселі на такіх умовах у памешчыцкіх, дзяржаўных, ці іншай формы ўласнасці землях, называлі чыншавікамі. Большасць чыншавікоў належалі да дробнай шляхты. З канца XVIII ст. землеўладальнікі масава парушалі вечначыншавае права жыдаючы павысіць памер чынша. Часта здараліся выпадкі прыпіскі чыншавікоў у памешчыцкія сяляне ці аддачы іх у рэкруты замест памешчыцкіх сялян, што становілася прычынай бунтаў і судовых скаргаў чыншавікоў і вольных людзей [4, с. 276–278]. Правое становішча чыншавікоў у імперыі ў першай палове XIX ст. заставалася нявызначаным. У прынцыпе, вечначыншавае права прызнавалася, паколькі да 1840 г. дзейнічалі нормы статута ВКЛ. Фармальна і ў пазнейшы час, аж да чыншавай рэформы 1886 г., тыя вечначыншавыя адносіны, якія склаліся да моманту ўвядзення на беларускіх землях расійскага заканадаўства, прызваліся [5, с. 257]. Практыка, аднак, не заўсёды складалася на карысць чыншавікоў, і многія абезземельваліся, запрыгоньваліся ці пераходзілі на арэнднае кантрактнае трыманне сваіх колішніх спадчынных чыншавых надзелаў. Праблема чыншавікоў была часткова вырашана правядзеннем чыншавай рэформы ў 1886 г. [4, с. 265–300].

Панцырныя баяры. Да вольных людзей у першай палове XIX ст. у акладных кнігах і статыстычных зводках запісвалі таксама баяр (панцырных і путных) і зямлян [3, с. 199]. Панцырныя баяры ў часы ВКЛ выконвалі функцыі пагранічнай аховы і пражывалі ў асноўным у паўночна-ўсходняй частцы сучаснай Беларусі і сумежных раёнах сучаснай Расіі і Латвіі. Яны захоўваліся як асобная катэгорыя сельскага насельніцтва яшчэ ў першай палове XIX ст. Гэта была асабіста вольная катэгорыя. Паводле перапісу 1772 г. панцырныя баяры былі залічаны да дварцовых сялян, аднак сталі адстойваць свае прывілегіі. У 1788 г. тыя баяры, якія змаглі даказаць сваё паходжанне, ураўноўваліся ў правах з украінскімі казакамі. У 1800 г. панцырных баяр налічвалася 4053 душы м.п., у 1849 г. іх колькасць некалькі ўзрасла да 11510 асоб двух палоў. Паводле ўказа 1807 г. панцырныя баяры ўраўноўваліся ў выплаце падаткаў і выкананні павіннасцяў з дзяржаўнымі сялянамі. У 1853 г. 379 сем'яў было пераселена ў Заходнюю Сібір, а ў

1873 г. адбылося канчатковае ўраўнаванне у правах і абавязках панцырных баяр з сялянствам і мяшчанствам [1, с. 88–89].

Выбранцы. На вёсцы заставаліся і такія традыцыйныя, але нешматлікія катэгорыі сельскага насельніцтва як выбранцы, замежныя каланісты. Выбранцы, як група ваенна-служылага насельніцтва, на момант падзелу Рэчы Паспалітай захаваліся толькі ў вёсках Сярагі, Варкавічы, Лучнікі, Агароднікі, Бранавічы і Падзёры, якія належалі князям Радзівілам. Колькасць выбранцаў складала каля 1500 чалавек [1, с. 88]. Нясвіжскі ардынат Дамінік Радзівіл спрабаваў перавесці выбранцаў на паншчыну, але, ў выніку судовага разбіральніцтва, ў 1811 г. выбранцы былі залічаны ў катэгорыю вольных хлебаробаў. У 1834 г. рашэннем Дзяржаўнага савета 866 душ мужчынскага полу выбранцаў былі прызнаныя асабіста вольнымі, але іх землі – уласнасцю памешчыка. Выбранцы адмаўляліся плаціць чынш, з-за чаго планавалася іх высяленне ў Прычарнамор’е, але ў выніку згоды з князем Вітгенштэйнам (стаў уладальнікам пасля Д. Радзівіла) на продаж у казну зямель, на якіх прыжывалі выбранцы, яны перайшлі ў казённае падпарадкаванне [1, с. 88].

Каланісты. Каланістамі ці земежнымі пасяленцамі ў Расійскай імперыі называлі сялян, якія прыбілі на пасяленне з іншых дзяржаў. У Беларусі група ўтварылася ў асноўным з перасяленцаў з Прусіі і Аўстрыі. Закон 1785 г. дазваляў прымаць іх у расійскае падданства [6, с. 392]. Паводле ўказа 1802 г. выхадцы з “ранейшых польскіх абласцей, занятых Аўстрыяй і Прусіяй”, былі ўключаны ў склад вольных людзей [1, с. 91]. У 1826-м годзе па распараджэнні міністра фінансаў ім было ўстаноўлена роўнае з усімі дзяржаўнымі сялянамі абкладанне, аднак на працягу першых дзесяці гадоў пасля пасялення яны былі вызвалены ад падаткаў і рэкруцкай павіннасці. Першапачаткова належалі да Міністэрства унутраных спраў, а з 1837 г. ведамства дзяржаўных маёмасцяў. Колькасць каланістаў у беларускіх губернях не перавышала дзвух тысяч чалавек м.п. Большасць з іх пражывала ў Брэсцкім павеце [1, с. 93].

Аднадворцы заходніх губерняў. У выніку палітыкі разбору шляхты у 1831 г. ўтвараецца таксама такая група сельскага насельніцтва як аднадворцы заходніх губерняў. Аднадворцамі былі выключаныя са складу дваранства і ўключаныя ў аднадворцы былыя шляхцічы, якія не валодалі дваранскай уласнасцю і не змаглі дакументальна даказаць свайго паходжання. Група праіснавала да 1868 г. Аднадворцы ў асноўным жылі на памешчыцкіх землях і былі дэкласаванай у прававым сэнсе шляхтай. У 1852 г. у паўночна-заходніх губернях імперыі было 45480 аднадворцаў м. п. З беларускіх губерняў найбольш іх пражывала ў Мінскай і Віленскай, найменш – у Магілёўскай. На тэрыторыі Мінскай губерні найбольш іх было ў ваколіцах Мінска і прылеглых паветах – Слуцкім, Ігуменскім, найменш на Палессі – у Пінскім і Рэчыцкім. Колькасць і структура рассялення аднадворцаў Віленскай губерні таксама не была аднароднай. Амаль 25% з іх жылі ў Віленскім павеце, каля 20% – у Лідскім, каля 15% – у Трокскім і Ашмянскім паветах. Колькасць аднадворцаў у афіцыйнай статыстыцы з часам змянялася, што было вынікам працягу працэсу прыпіскі шляхты ў аднадворцы і павышаных рэкруцкіх набораў з гэтай катэгорыі. Спачатку яна найчасцей узрасталала, што было звязана з працягам палітыкі “разбору” ў наступныя дзесяцігоддзі пасля выдання закона, а з канца 50-х гг. – змяншалася. Большасць аднадворцаў пражывала на памешчыцкіх землях. Аналіз даволі супярэчлівых звестак па паветах за розныя гады дазваляе сцвярджаць, што на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў 30-60-я гг. XIX ст. пражывала каля 50–70 тыс. чал. аднадворцаў [7, с. 33–34].

Намаганнямі ўрада да сярэдзіны XIX ст. частка рэліктавых катэгорыі сельскага насельніцтва на беларускіх землях ў асноўным былі ліквідаваныя, уліўшыся ў агульную масу пераважна дзяржаўнага сялянства. Выключэнне часова яшчэ складалі аднадворцы заходніх губерняў, вольныя людзі і панцырныя баяры. Групы ж сельскага насельніцтва, якія належалі розным ведамствам, грамадскім арганізацыям і гарадам па выніках VIII рэвізіі склалі толькі 0,8 % сельскага насельніцтва [8, с. 276].

У грамадзяне заходніх губерняў па закону 19 кастрычніка 1831 г. павінна была быць залічана гарадская, “бруковая” шляхта, якая не даказала свайго дваранства. Грамадзяне, як і аднадворцы, не павінны былі плаціць падушнага падатку, а толькі падымны, ў дачыненні да іх не маглі ўжывацца цялесныя пакаранні. Пераважная большасць грамадзян Літвы і Беларусі (65%) на 1834 г. жыла ў Віленскай губерні. Асноўным месцам іх пражывання быў губернскі цэнтр – Вільня, дзе напрыканцы 1850-х гг. пражывала 3704 грамадзян абодвух палоў. Ва ўсіх пяці беларускіх губернях на мяжы 1850–1860-х гг. было 2788 грамадзян м. п., ці амаль 6 тыс. чалавек абодвух палоў. Цікавы той факт, што значная частка грамадзян заходніх губерняў хоць і павінна была пражываць, згодна са

сваім афіцыйным статусам у гарадах, але па факту пражывала ў сельскай мясцовасці. Гэта былі шляхцічы, якія не хацелі прыпісвацца ў аднадворцы, а закон не забараняў прыпіску ў грамадзяне заходніх губерняў. Статус грамадзяніна ў вачах дробнай шляхты быў вышэйшы. У 1868 г. катэгорыі аднадворцаў і грамадзян заходніх губерняў былі ліквідаваны і ўключаны ў агульны склад вясковага і гарадскога насельніцтва [9, с. 138–140].

Трэцяй, нешматлікай катэгорыяй насельніцтва, да якой была залічана частка дэкласаванай у 1831 г. шляхты, была катэгорыя ганаровых грамадзян. Да яе маглі залічвацца шляхцічы, якія не даказалі свайго дваранскага паходжання, але па роду заняткаў былі настаўнікамі, адвакатамі, гравёрамі, урачамі, мастакамі, літаграфамі і іншымі, згаданымі ва ўказах 1831 і 1832 г. Ганаровыя грамадзяне мелі шэраг прывілегій, якія выгадна іх адрознівалі ад грамадзян і аднадворцаў. Колькасць ганаровых грамадзян, якія паходзілі са шляхты, была вельмі нязначнай і не перавышала некалькіх сотняў чалавек па ўсіх беларускіх губернях [7, с. 35]. Пераважна ўсе пражылі ў гарадах, і толькі асобныя ганаровыя грамадзяне пражывалі ў сельскай мясцовасці.

Далёка не ўся дробная шляхта аказалася ўключанай ў саслоўныя групы аднадворцаў, грамадзян заходніх губерняў і ганаровых грамадзян. Значная частка сем'яў ухілілася ад падачы пасямейных спісаў і засталася пры ранейшым стане. Такая шляхта аказалася па-за фармальнымі саслоўнымі межамі. У расійскай справаводстве ўзнікае шэраг тэрмінаў, якія ўжываліся ў адносінах да такой шляхты – **неаселая шляхта, незацверджаная шляхта, не зацверджаная Герольдыяй шляхта, былая шляхта.**

Пасля пачатку пераводу шляхты ў аднадворцы, у 1833 г. з той шляхты, якая падала дакументы на разгляд утвараецца катэгорыя, якая чакала разгляду дакументаў – **легітымизуючаяся** шляхта. У 1841 г. па звестках віленскага губернатара, у губерні налічвалася 70 тысяч дваран, прычым толькі 5500 чалавек (13%) былі зацверджаны Герольдыяй. Нават напрыканцы 1850-х і ў пачатку 1860-х гг. каля паловы ўсяго спадчыннага дваранства ўсё яшчэ не мелі пацвярджэння Герольдыі аб прызнанні іх дваранства. У Мінскай губ. гэты паказчык быў яшчэ большы – у пачатку 60-х гг. XIX ст. дэпартаментам Герольдыі было зацверджана толькі 12574 чал. (23,5%), а справы аб дваранстве 53520 (76,5%) яшчэ разглядаліся. Такая шляхта часова заставалася ў складзе дваранства. Яна была пазбаўлена той часткі прывілеяў, дзеля атрымання якіх патрабавалася наяўнасць пасведчання Герольдыі. Але на падставе пасведчанняў дваранскіх сходаў такую шляхту прымалі на вучобу ў дваранскія вучылішчы, на працу чыноўнікамі. Да сярэдзіны 60-х гг. XIX ст. шляхта, якая не мела пасведчанняў Герольдыі складала значную частку чыноўнікаў беларускіх губерняў [10, с. 541–542].

Дробная шляхта, якой удалося даказаць дваранскае паходжанне, з'яўляецца трэцяй катэгорыяй, на якую можна падзяліць дробную шляхту паводле ўзроўню легітымнасці яе дваранскіх правоў. Яе колькасць можна вызначыць толькі прыблізна, бо з цягам часу і па меры разгляду спраў колькасць яе ў 30–60-я гг. XIX ст. паступова, але стала павялічвалася прапарцыйна з памяншэннем шляхты легітымизуючайся.

Пасля кастрычніцкага ўказа аб разборы шляхты 1831 г. улады таксама пачалі дзяліць шляхту, якая прад'явіла дакументы на дваранства, на тры **разрады паводле маёмасных крытэрыяў**. Гэта было зроблена для адміністрацыйных патрэб. У спіс першага разраду запісвалі толькі памешчыкаў, якія валодалі прыгоннымі сялянамі. У спіс другога разраду залічваліся тыя, хто валодаў зямлёю, але без сялян. Да трэцяга разраду запісваліся арандатары зямельных надзелаў, а таксама службовая шляхта. Чыноўнікі і афіцэры, нават калі і не мелі ўласнай зямлі, запісваліся да таго разраду, да якога былі запісаны іх бацькі і браты. У 1832 г. гэтыя разрады былі ўдакладнены. Разрады былі патрэбны для зручнасці ў разуменні таго, якім узроўнем адпаведнасці дваранскаму статусу валодаў канкрэтны шляхціч заходніх губерняў.

Можна сказаць, што палітыка ўлад ужо ў першай палове XIX ст. была скіравана на паступовае збліжэнне прававога становішча рэліктавых груп сельскага насельніцтва Беларусі з саслоўямі ў Расійскай імперыі. Пад націскам уладаў паступова змяншалася колькасць вольных людзей, панцырных баяр, чыншавікоў. Пачала праводзіцца палітыка “разбору шляхты”, накіраваная на змяншэнне колькасці дваранскага саслоў за кошт выключэння з яго складу дробнай шляхты. Страта правоў і маргіналізацыя часткі прадстаўнікоў рэліктавых груп, у першую чаргу вольных людзей і чыншавікоў, была звязана таксама з імкненнем памешчыкаў да іх запрыгоньвання і абезземельвання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Сосна У.А. Фарміраванне саслоўна-групавога складу сялянства Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. Мінск, 2000.
2. Похилевич Д.Л. Крестьяне-слуги в Великом княжестве Литовском в XVII–XVIII века // Средние века. М., 1962. Вып.21. С.161–169.
3. Люты А.М. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX стагоддзя. Мінск, 2004.
4. Макарэвіч В.С. Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII–XIX ст.). Мінск : БДУ, 2018.
5. Лященко П.И. Очерки аграрной эволюции в России: в 2 т. СПб., 1913. Т. 2 : Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика в 2 ч. Ч. 1: Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности. С. 257.
6. О допущении выходцев из-за границы вступать в подданство России. 9 мая 1785 г. // ПСЗРИ. 1-е собр. Т. 22: № 16196.
7. Макарэвіч В.С. Дробная шляхта Беларусі ў 30–60-я гг. XIX ст.: склад і эвалюцыя сацыяльна-прававога становішча. Дыс.... канд. гіст. Мінск, 2009.
8. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1996 г. У 3 т. Т.1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / гал. рэд. М.П. Касцюк. Мінск, 1997.
9. О введении однодворцев и граждан западных губерний в общий состав сельских или городских обывателей, 19 февраля 1868 г., // ПСЗРИ. 2-е собр. СПб., 1873. Т. 43. Отд. 1. № 45505.
10. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба : Вилен. губерния / сост. А. Корев. СПб, 1861. С.715.; Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба : Мин. губерния : в 2 ч. / сост. И. Зеленский. СПб., 1864. Ч. 2.

УДК 94(476)+316.4.

ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЯ МАБІЛЬНАСЦЬ СЯЛЯНСТВА БЕЛАРУСІ ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX ст. ЯК ФАКТАР САЦЫЯЛЬНАЙ ІЕРАРХІІ СЯЛЯНСТВА

Г.І. Маскевіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр.Незалежнасці, 4, 220030, г.Мінск, Беларусь, maskevich@bsu.by

Разглядаюцца асобныя аспекты сацыяльнай мабільнасці сялянства Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст., звязаныя з тэрытарыяльнымі перамяшчэннямі жыхароў вёскі, адыходам іх на заробкі, перасяленнямі ў межах Беларусі, ва ўнутранныя губерні Расійскай імперыі і за мяжу. Прааналізаваны ўплыў тэрытарыяльнай мабільнасці сялянства на змену сацыяльнага статусу мігрантаў у гарызантальным і вертыкальным накірунках.

Ключавыя словы: сялянства; сацыяльная мабільнасць; міграцыі; тэрытарыяльная мабільнасць; адыходніцтва; перасяленні.

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ КРЕСТЬЯНСТВА БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в. КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ ИЕРАРХИИ КРЕСТЬЯНСТВА

А.І. Маскевич

Белорусский государственный университет, пр.Независимости,, 4, 220030, г.Минск, Беларусь, maskevich@bsu.by

Рассматриваются отдельные аспекты социальной мобильности крестьянства Беларуси во второй половине XIX – начале XX вв., связанные с территориальными перемещениями жителей деревни, отходом их на заработки, переселениями в границах Беларуси, во внутренние губернии Российской империи и за границу. Проанализировано влияние территориальной мобильности крестьянства на изменение социального статуса мигрантов в горизонтальном и вертикальном направлениях.

Ключевые слова: крестьянство; социальная мобильность; миграции; территориальная мобильность; отходничество; переселения.

TERRITORIAL MOBILITY OF THE BELARUSIAN PEASANTRY IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AS A FACTOR OF THE SOCIAL HIERARCHY OF THE PEASANTRY

A.I. Maskevich

Belarusian State University, Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, Minsk, Belarus, maskevich@bsu.by